

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ ƏMƏKDAŞLIĞININ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK ASPEKTLƏRİ

CAHANGİR CAHANGİRLİ

BDU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dissertantı

Türkiyə Cənubi Qafqazda maraqlarını həyata keçirərkən balanslaşdırılmış siyasətə daha çox üstünlük verir. Bunun başlıca səbəbi istər Türkiyə, istərsə də Azərbaycan və Gürcüstanın digər dövlətlər - Rusiya, İran və Ukrayna ilə toqquşmayan münasibətlər qurmasında idi. Belə bir siyasətin həyata keçirilməsi isə Qafqazın başlıca geosiyasi mövqeyində yerləşən Azərbaycan və Gürcüstanın müttəfiq çevrilməsindən asılı idi. Gürcüstanın və Azərbaycanın milli və regional maraqlarının üst-üstə düşməsi, bu tərəfdaşlıqdan Gürcüstanın əldə edəcəyi iqtisadi, siyasi, mədəni dəyərlər və gəlirlər ona Rusiya və Ermənistan tərəfindən göstərilən təzyiqlərin dəf edilməsində mühüm rol oynamaqdadır [9, s.218].

Məlum olduğu kimi, Rusiyadan mavi ya-nacaq asılılığına son qoymağa çalışan Avropa daha perspektivli yollar axtarır ki, belə bir anda nəzərlər Cənubi Qafqazdan yan keçə bilməzdi. Mərkəzi Asiya və Azərbaycan yanacağına dünya bazarına çıxması üçün Gürcüstanın əhəmiyyəti danılmazdır ki, bunu da Qərb ölkələri dəyərləndirə bildilər. Qərbin Gürcüstana göstərdiyi yardım orada Rusiyanın təsirinin zəifləməsinə və Qərbiyillə hakimiyyətin qurulmasına səbəb oldu. Qərbin regionda ən böyük müttəfiqi olan Türkiyə isə bundan sonra Cənubi Qafqaz siyasətini uğurla həyata keçirə bilirdi [3, s.8].

İkitərəfli münasibətlərin qurulması və inkişafında 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə rəsmi səfəri mühüm rol oynadı [4, s.59]. 1995-ci ilin 3-4 mayında Türkiyənin Xarici İşlər naziri Erdal İnönünün Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı imzalanan birgə bəyanatda qeyd olunurdu ki, Ermənistan Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərini qeyd-şərtsiz boşaltmalıdır [5, s.65].

Azərbaycan-Gürcüstan əlaqələri də Türkiyə ilə olan əlaqələr qədər qədimdir. Müasir dövrdə Gürcüstan Qafqaz regionunda Azərbaycan Respublikasının yaxın tərəfdaşdır. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycan-Gürcüstan əlaqələri dinamik inkişaf etməkdədir. Onun 1996-cı ildə Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı iki mühüm sənəd imzalanmışdı. Bunlar "Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi haqqında müqavilə" və "Qafqaz regionunda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqında bəyannamə" idi [6, s.404]. Göründüyü kimi, hər üç dövlətin xarici siyasətində regional təhlükəsizlik maraqları daha qabarıq nəzərə çarpır.

2007-ci ilin fevralında Azərbaycan və Gürcüstanın prezidentləri və Türkiyənin baş naziri Tbilisidəki zirvə görüşündə "Regional əməkdaşlığa ümumi baxış haqqında Tbilisi bəyannaməsi"ni imzaladılar. Hadisələrin təhlili göstərir ki, artıq yaddaşlara köçmüş "Qafqaz evi" ideyasına yeni formatda və məzmununda start verilir. Rusiya və İranı təmin etməyən məhz budur, çünki bu fakt Şimal-Cənub hərbi-siyasi məkanını hər cür məzmunundan məhrum etməsə də, Rusiya-İran-Ermənistan alyansına elə ciddi problemlər yaradır ki [9, s.204], bunları nizamlamaq üçün çox şeyə yenidən baxmaq lazım gələcəkdir.

Region dövlətlərindən olan İranın mövqeyinə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, İranın regionda gedən geosiyasi duruma təsir göstərmək imkanı getdikcə azalır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin reallaşması, bölgədəki layihələrin Qərbin dəstəyi və iştirakı ilə həyata keçirilməsi İranın proseslərdən təcrid olunmasına istiqamətlənmişdir. Tehranın ciddi müqavimətinə baxmayaraq, ABŞ artıq ölkənin sərhədlərindədir. İranla sərhədyanı ölkələrin əksəriyyətində - Türkiyə, Pakistan, Əfqanıstan, İraq, həmçinin Fars körfəzinin sahiləni ölkələrində ABŞ-ın hərbi qüvvələri yerləşdirilib, Birləşmiş Ştatların hərbi iştirakı olmayan yeganə sərhəd dövlətlər Azərbaycanla Türkmənistandır. Bu amil Azərbaycanın həm İran, həm də ABŞ üçün əhəmiyyətini daha da artırır.

ABŞ-İraq müharibəsindən sonra Tehranın Bakı ilə münasibətlərə daha çox diqqət yetirməsi təsadüfi deyildir. Hadisələrin bu istiqamətdə inkişafı iki dövlət arasında həllini tapmayan Xəzərin statusu məsələsi ilə bağlı danışıqlara da təsir göstərəcəkdir. Regional təhlükəsizlik məsələsinə yanaşmada Bakı ilə Tehran arasındakı prinsipial fikir ayrılığı hələ də qalmaqdadır.

Rəsmi İrəvan isə ABŞ və Avropa İttifaqının regiondakı proseslərdə iştirakını məqbul saysa da, bu güc mərkəzlərinə regional dövlətlərlə eyni statusun verilməsinin əleyhinədir. İranın təklif etdiyi 3+3+1 formuluna üç Cənubi Qafqaz ölkəsi + Türkiyə, Rusiya, İran + ABŞ daxildir. Bu sxemdə ABŞ və Avropa İttifaqı regiondakı dövlətlərlə eyni status-da yox, köməkçi elementlər kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Ermənistanın mövqeyi izah olunandır. Bu ölkənin geosiyasi maraqları, təhlükəsizliyi və iqtisadi vəziyyəti birbaşa Rusiya Federasiyasından asılıdır. İki ölkə arasında hərbi, siyasi və iqtisadi əlaqələr kifayət qədər möhkəmdir, bu məqsədlə indiyədək 160-dan çox beynəlxalq hüquqi sənəd imzalanmışdır.

NATO faktoru Türkiyə üçün də vacib təsir mexanizmidir. Rəsmi Ankara bu alyans daxilindəki rolunu artırmağa çalışır və bunun Türkiyənin regiondakı nüfuzunun artmasına təsir göstərəcəyini anlayır. Təsadüfi deyil ki, Cənubi Qafqazda mövqələrinin möhkəmləyinə tam əminlik hasil etdikdən sonra Türkiyə hökuməti 2000-ci ilin

əvvəllərində bildirmişdi ki, nəinki Cənubi Qafqaz, bütövlükdə "Böyük Qafqaz " onun xarici siyasətində prioritet istiqamətdir. Bu istiqamət Qafqazın və Mərkəzi Asiyanın bütün türk xalqlarını əhatə edir və Türkiyə dəfələrlə "Türk Xalqlarının Birliyi" adı altında alyansın yaradılması təklifi ilə çıxış etmişdir və bu ideya indi də aktualdır [7, s.14].

Türkiyənin regional mövqeyinin getdikcə güclənməsi, ilk növbədə, Rusiyanı və Ermənistanı qayğılandırmaqdadır. Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılması ilə bağlı aparılmış danışıqların nəticələri göstərdi ki, Ermənistanın ambisiyalarına baxmayaraq, Rusiya Türkiyə ilə münasibətlərin normal saxlanmasında maraqlıdır. Türkiyənin beynəlxalq aləmdə mövqelərinin güclənməsindən bəhs edən ümummillə lider Heydər Əliyev ATƏT-in İstanbul Sammitindən (1999) sonra mətbu-at konfransında qeyd etmişdi ki, Sammitdə "qəbul edilən sənədlərdən birinin İstanbul Xartiyası adlanması və bu toplantının Türkiyədə keçirilməsi bizim üçün iftixar hissidir. Türkiyə nəyə qadir olduğunu dünyaya bir daha göstərdi..." [4, s.78].

Bununla belə, Türkiyənin regional siyasəti Cənubi Qafqaza təhlükəsizlik vəd etmir. Buradakı münasibətlərin ABŞ və Rusiyanın regionda həyata keçirdikləri siyasi rəqabət mübarizəsində mühüm vasitə olduğunu nəzərə alsaq, əks nəticəni də qəbul etməliyik: bu münaqişələr eyni zamanda ABŞ və Rusiyaya öz regional maraqlarını təmin etməyə imkan vermir və görünür, bu dilemmanın açılması hələ çox vaxt aparacaqdır.

Azərbaycan və Türkiyə təkcə regionun yox, həm də Avrasiyanın inkişafına böyük təkan verəcək beynəlxalq əhəmiyyətli layihələrin reallaşmasında sıx əməkdaşlıq edirlər. Başlıca məqsəd isə regionu Rusiyanın nüfuz dairəsindən çıxarmaqdır. Artıq Şərqi-Qərb enerji dəhlizinin ilk elementi - Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri istifadəyə verilmişdir. Digər iri layihə - Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin inşası ona gətirib çıxarmışdır ki, Türkiyə bu kəməri vasitəsilə ildə 7 mlrd. kub-metr qazı alır, hətta onun bir hissəsini Yunanıstana satır [1].

Strateji tərəfdaş kimi, Azərbaycan və Türkiyə Şərqi-Qərb nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasında və beləliklə, tarixi İpək yolunun bərpaşında davamlı səy göstərirlər. Avropa Birliyinin (AB) TRASEKA layihəsi çərçivəsində fəaliyyət göstərən Transqafqaz nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə yükdaşımaları ildən-ilə artır. Bir çox Avropa və Asiya dövlətləri dəhlizin genişləndirilməsində, nəticə etibarilə beynəlxalq ticarətin intensivləşdirilməsində maraqlıdır. Odur ki, əlavə layihələr həyata keçirmək lazım gəlir. Belə layihələrə Qars-Axalkalaki-Bakı dəmiryolunun inşasını və NABUKKO-nu göstərmək olar. Yeni dəmir-yolu magistralı Transqafqaz dəhlizi ilə daşı-nan yüklərin bir hissəsini Türkiyə vasitəsilə Cənub-Şərqi Avropaya daha tez çatdırmaq imkanlarına malikdir. Layihə dəyəri 8 mlrd avro, uzunluğu 3900 km, ötürmə potensialı isə 26-32 mlrd. kub metr olan NABUKKO qaz ixrac kəməri Xəzər hövzəsi, Mərkəzi Asiya və Yaxın Şərqi təbii qaz ehtiyatlarını Avropaya nəql etməklə bu bölgələrin hamısında yeni geosiyasi durum yaratmaq qabiliyyətindədir. NABUKKO-nun işə düşməsi, ilk növbədə, Avropanı Rusiyanın təzyiqlərindən xilas etmək gücündədir və buna görə də onun ətrafında gedən siyasi mübarizə səngimək bilmir [2].

Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının rolundan danışırkən bir sıra təhlil edilmiş məsələlərlə yanaşı, QİƏT və GUAM çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlığın əhəmiyyətinin açılması da elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir. GUAM üzvü olan dövlətlərin başçıların 2000-ci il sentyabrın 6-da qəbul edilmiş "Nyu-York Memorandumu"unda və 2001-ci ilin iyulun 7-də qəbul olunmuş "Yalta Xartiyasında", 2002-ci ilin iyulun 20-də qəbul edilmiş "Yalta bəyannaməsində" təşkilatın regional təhlükəsizliyin beynəlxalq təhlükəsizliyə transformasiyası məqsədi ilə yaradılması öz əksini tapmışdı [8, s.54].

Azərbaycanlı tədqiqatçılardan C.Eyvazov Cənubi Qafqazdakı mövcud təhlükəsizlik münasibətləri sisteminin keçici xarakteri ilə yanaşı, təhlükəsizlik kompleksinin qarşılıqlı asılılıq strukturunu açır və qeyd edir ki, bu struktur öz əksini daxili üçbucaqlı - Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan və xarici üçbucaqlı - Rusiya, İran, Türkiyə çərçivəsində tapır, bu sistemdə iştirakı daha zəif hiss olunan isə ABŞ-dır [9, s.345].

Cənubi Qafqaz regionunda 2001-2010-cu illərdə baş vermiş hadisələrin sistemli analizi göstərir ki, Cənubi Qafqaz hələlik Rusiyanın nüfuz dairəsindədir, ABŞ və Avropa İttifaqı isə regionda baş verməkdə olan hadisələri sürətləndirmək fikrində deyillər və Gürcüstanın 2008-ci il "dərslərini" hələ unutmamışlar. Deməli, göstərilən 6 dövlətin iştirakı ilə Cənubi Qafqaz regional təhlükəsizlik sisteminin yaradılması real deyil, ABŞ və Avropa İttifaqı buna imkan verməyəcəklər.

Mövcud şəraitdə Azərbaycan Respublikası hərbi, siyasi, informasiya, iqtisadi və ekoloji gücünü dönmədən artırmalı, elə bir səviyyəyə yüksəlməlidir ki, yaxın gələcəkdə regionda geosiyasi vəziyyətin qismən dəyişməsindən sonra onunla müharibə "dili" ilə danışımağa heç kəs cəhd etməsin. Bütövlükdə Cənubi Qafqaz regional təhlükəsizlik sistemi qeyd edilən "səkkizliyin" iştirakı kontekstində (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Rusiya, Türkiyə, İran + ABŞ və Avropa İttifaqı) kifayət qədər mürəkkəb konfigurasiyaya malikdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Rusiyanın "Vesti" kanalına və İTAR-TASS agentliyinə müsahibəsi // "Respublika" qəzeti, 2009, 21 aprel.
2. Budapeştdə NABUKKO layihəsinə dair enerji sammiti keçirilmişdir // <http://www.respublika.news.az>

3. Cahangirli C.X. Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri. B., 2006, 109 s.
4. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. B., 1994, 174 s.
5. Heydər Əliyev və Şərq. Türkiyə. B. 2005, 480 s.
6. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. V kitab, B., 1998, 485 s.
7. Малышева Д. Проблемы безопасности на Кавказе // Безопасность Южного Кавказа и Каспийского региона. 2002.
8. Сборник документов ГУАМ. Б., CBS, 2007, 336 с.
9. Эйвазов Дж. Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики. Б., 2004, 352 с.

**Джахангир Джахангирли. Диссертант кафедры международных отношений БГУ
Аспекты региональной безопасности азербайджано-турецкого сотрудничества**

Резюме

После объявления государственной независимости Азербайджана, на передний план выдвинулась проблема национальной безопасности. Вследствие того, что национальная безопасность, в первую очередь, связана с региональной безопасностью, Азербайджан начал поиск стратегических партнеров и в этой связи создал стратегические партнерские отношения с Турцией и Грузией.

В данной статье исследуется роль азербайджано-турецкого сотрудничества в обеспечении региональной безопасности в контексте существующих угроз. Здесь раскрывается значение региональных проектов, а также разъясняется связь региональной безопасности с эндогенными и экзогенными факторами.

**Jahangir Jahangirli. Dissertationist of chair of international relations, BSU
Aspects of regional security of Azerbaijan-Turkey cooperation**

Summary

After the declaration of state independence of Azerbaijan, the problem of national security was brought to the fore. As the national security is connected, first of all, with regional security, Azerbaijan began the search for strategic partners and established strategic partnership relations with Turkey and Georgia in this sphere.

The article investigates the role of Azerbaijan-Turkey cooperation to ensure regional security in the context of existing threats, the importance of regional projects, as well as connection between regional security and endogenous and exogenous factors.